

Історія

**торгівлі,
податків
та мита**

№ 2 (4)

2011

Державна митна служба України
Академія митної служби України
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара

Історія торгівлі, податків та мита

Збірник включено ВАК України в перелік наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Постанова президії ВАК України від 31.05.2011 р. № 1-05/5)

№ 2 (4)

Дніпропетровськ
2011

УДК 33(09)
ББК 65.03

I 89 Історія торгівлі, податків та мита [Текст]: зб. наук. праць. –
Дніпропетровськ, 2011. – № 2 (4). – 133 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Академії митної служби України
(протокол № 7 від 22 грудня 2011 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Дніпропетровського національного університету
ім. Олеся Гончара
(протокол № 3 від 31 жовтня 2011 р.)

Редакційна колегія:

В. В. Ченцов, д. і. н., проф., головний редактор;

В. В. Іваненко, д. і. н., проф., відповідальний редактор;

Д. В. Архирейський, к. і. н., доц.;

Т. П. Дерев'янку, відповідальний секретар;

О. О. Дячок, к. і. н., доц., заступник головного редактора;

О. І. Журба, д. і. н., проф.;

І. Ф. Ковальова, д. і. н., проф.;

К. М. Колесников, к. і. н., доц., заступник головного редактора;

П. М. Кулаковський, д. і. н., проф.;

О. В. Морозов, к. і. н., доц.;

Ю. Є. Петруня, д. е. н., проф.;

Д. В. Приймаченко, д. ю. н., проф.;

С. І. Світленко, д. і. н., проф.;

Ю. А. Святець, д. і. н., доц.;

Г. К. Швидько, д. і. н., проф.;

О. Б. Шляхов, д. і. н., проф.

Коректори: Масюк Н. Г., Гончаренко О. В., Вільголенко О. І.

Комп'ютерне макетування: Іщенко О. О., Кулеба С. В.

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 16325-4797 Р від 20.01.2010 р.
Тираж 100 прим. Замовлення № 206.

Адреса редакції та видавця: Дніпропетровськ, вул. Рогальова, 8, 49000

Тел.: (056) 744-55-47, 46-95-05

Електронна адреса: redactor@amsu.dp.ua

Підписано до друку 23.12.2011. Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 8,31. Обл.-вид. арк. 7,39.

Засновники: Академія митної служби України

(Свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 10 від 24.02.2000 р.);

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

(Свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 289 від 21.12.2000 р.)

© Колектив авторів, 2011

© Академія митної служби України, 2011

УДК 351.713:94(477)

ФІСКАЛЬНА ФУНКЦІЯ МИТНИЦІ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ**О. О. Дячок****(Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ)**

У статті розглянуто фіскальну функцію митниці в кількох державах на різних етапах історичного розвитку.

В статье рассмотрена фискальная функция таможи в нескольких государствах на разных этапах исторического развития.

The article deals with customs fiscal function in several countries at different stages of historical development.

Ключові слова. Митниця, фіскальна функція, відкуп, оренда митних зборів, Велике князівство Литовське, Російська імперія.

Вступ. Фіскальна функція є однією з основних, яку виконують митні органи. Держава від початків свого існування прагнула контролювати торгівлю, мати з неї користь. Історія знає чимало прикладів, коли торгівля була чи не найважливішим чинником розквіту певної держави (наприклад, Фінікія чи Венеціанська республіка). Мито впродовж усього часу було й залишається істотним джерелом надходжень до державної скарбниці. Видатний французький історик Ф. Бродель писав, що держава завжди була “пучком функцій, різноманітних видів влади”. Серед трьох найважливіших її завдань – “контролювати поблизу або на відстані економічне життя, організувати явно або неявно обіг багатств, особливо ж заволодіти значною частиною національного доходу, щоб забезпечити власні витрати, свою розкіш, свою “адміністрацію” або війну”¹.

З розвитком промисловості мито стало ще й інструментом впливу на експортно-імпортні потоки, а митниця, окрім фіскальної функції, стала виконувати ще й регулятивну².

Постановка завдання. Мета статті – аналіз фіскальної функції митниці на різних етапах історичного розвитку.

Результати дослідження. Ще в середньовіччі держави стягували на свою користь мито, надаючи право купцям на перевезення товарів чи здійснення торгових операцій. Державна подать на Русі в IX та X ст. стягувалася переважно речами. Унаслідок цього скарбниця мала достаток у товарах і “могла відпускати їх в чужі землі”. Десятивідсоткове мито стягувалося з усіх транзитних товарів, які перевозилися через територію Хазарського каганату, тому А. Кьостлер підкреслював, що головним джерелом доходів царської скарбниці Хазарії була зовнішня торгівля³. Так само десятивідсоткове мито стягували візантійські митники в гавані Херсонеса.

Наприкінці XIII ст. англійська корона отримувала значну на той час суму в 12 тис. фунтів стерлінгів щорічно за рахунок подвійного обкладання митом вина зі своїх володінь у Гасконі: під час вивезення з Бордо та ввезення його до Англії⁴.

Відомий історик В. І. Пічета вважав, що спочатку уряд Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) дивився на розвиток внутрішньої торгівлі винятково з фіскального по-

© О. О. Дячок, 2011

¹ Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII вв. – М. : Прогресс, 1988. – Т. 2. Игры обмена : науч. монография / пер. с фр. докт. ист. наук. Л. Е. Куббеля ; ред. докт. ист. наук. Ю. Н. Афанасьева. – С. 521.

² Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митна політика України : підручник. – Одеса, 2001. – С. 23; Марков Л. Н. Очерки по истории таможенной службы. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1987. – С. 14–22.

³ Карамзин Н. М. История государства Российского : в 12 т. – М. : Наука, 1989. – Т. 1 ; под ред. А. Н. Сахарова. – С. 109; Кьостлер А. Тринадцатое колено. Крушение империи хазар и ее наследие ; пер. с англ. А. Ю. Кабалкина. – СПб. : Евразия, 2001. – С. 47.

⁴ Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против лилии. – М. : Издательство Астрель, Издательство АСТ, 2003. – С. 121.

гляду, обкладаючи товари різноманітними внутрішніми митами⁵. У відповідях на прохання, подані шляхтою на Берестейський сейм 1544 р. і Віленський сейм 1551 р., Великий князь підкреслював, що комори (митниці) “*установлены ку размноженью скаръбу и пожитковъ его милости господарьскихъ*”, а митні сторожі лише пильнують, щоб ніхто не уникав сплати мита⁶.

Фіскальний характер митниці яскраво проявився у ВКЛ у XVI ст. За Олександра було запроваджено особливі мита на віск і сіль. Жигимонт I поряд зі “старим звичклым” митом уводить “новое”, або “новоподвышоное”, перша згадка про яке зустрічається на Підляшші та Волині в 1523 р. Нове мито вводилось на товари, що ввозились і вивозились. На початок Лівонської війни відмінності між старим і новим митом багато в чому стерлися, й вони практично злилися. Але викликана гострою потребою державного скарбу в коштах ставка знову була збільшена постановою господаря і Панів-ради від 7 грудня 1561 р. Новий тариф запроваджувався тимчасово. Однак через те, що війна затягнулася, 27 серпня 1566 р. на Берестейському сеймі його було не тільки продовжено до 1568 р., але й збільшено. На основі господарських декретів тариф 1566 р. діяв до смерті Жигимонта Августа в 1572 р.⁷

Для того щоб купці не оминали встановлених митниць і не уникали сплати мита, широко застосовувався дорожній примус та право складу. Перший означав, що купці мали пересуватися лише встановленими дорогами. Відхилення від них загрожувало ув'язненням, конфіскацією товарів і навіть стратою⁸.

Окремі особи прагнули обходити митні застави, об'їжджаючи їх новими дорогами, де господарських комор не було. Можливо, ця обставина й змусила уряд влаштувати нові комори в шляхетських маєтках, щоб паралізувати збитковий для держави об'їзд доріг. Зі свого боку, шляхтичі пропонували господарю на сеймах не відкривати в приватновласницьких маєтках нових комор⁹. Зокрема, на Берестейський сейм 1544 р. вони подали “*просьбу*”, в якій висловлювали побажання, “*абы мыта и коморы его королевской милости*” не встановлювалися у їхніх маєтках, бо через них вони зазнають “*великое утиснение*”. Однак отримали категоричну відмову: Великий князь відповів, що не розуміє, якої шкоди чи утисків можуть завдавати комори. На інше прохання аналогічного характеру, викладене в “*Прозьбах земли Волынской*” 1551 р., господар відповів, що за відсутності митних комор у маєтках “*многия купъцы, оминаючи мыта головные, дорогами незвычайными проежьждали, а въ томъ бы его королевская милость много въ пожитькохъ своихъ шкодовати мусяль*”. Натомість знайшло підтримку у великого князя прохання, “*абы купъцы съ куплями своими иными новыми дорогами не ходили, одно старыми звичклыми гостиньцы*”, яке повністю збігалось з його власними побажаннями та інтересами господарського скарбу. Тому він наказав “*тыхъ новыхъ дорогъ купъцомъ боронити*”¹⁰.

Цікавий випадок стався на мінській митниці. У 1548 р. московські купці не дотрималися припису пересуватися встановленою дорогою, прямуючи на рівненський ярмарок. Коли ж вони поверталися, то були затримані за вказівкою господарського підляського митника Івана

⁵ Пичета В. И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве. – М., 1958. – С. 64.

⁶ Русская Историческая Библиотека издаваемая Императорскою Археологическою Коммисиею. – Юрьев, 1914. – Т. XXX. Литовская Метрика. Отделы первый–второй: Часть третья: Книги Публичных Дел. Том первый. – Стлб. 119, 208, 209.

⁷ Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах. – К., 1901. – Т. I. – С. 495–499, 502–504; Доўнар-Запольскі М. В. Дзяржаўная гаспадарка Велікага княства Літоўскага пры Ягелонах / падрыхт. да друку : А. І. Груша, Р. А. Аляхновіч ; увод. арт. : Д. У. Караў, А. У. Унучак, А. І. Груша ; камент. А. І. Груша, Ш. І. Бекцінееў, Л. Каралюс. – Мінск, 2009. – С. 669–673, 676–681.

⁸ Гвоздик-Прицак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке. – К. : Обереги, 1999. – С. 32.

⁹ Пичета В. И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа... – С. 64–65.

¹⁰ Русская Историческая Библиотека. – Т. XXX. – Стлб. 119, 208–209; Любавский М. Литовско-Русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. – М., 1900. – С. 563.

Ярмолича. Він не став забирати їхній товар у промито, а запропонував сплатити належне мито. Пани-рада, які розглядали позов московітів, визнали дії митника законними¹¹.

У скарзі луцьких митників від 26 лютого 1565 р. повідомляється, що острозький купець Іван Плєскач регулярно уникав сплати митних поборів на Луцькій митниці, завдавши таким чином великої шкоди господарському скарбові. Дізнавшись, що купець з товарами виїхав з Любліна, “служебники промитні” відправились “*гостинцомъ стєрєчи, абы єго могли гдє упасті*”. Через кілька днів митники вилучили як промито два вози з різноманітними товарами¹².

Уже наприкінці XVI ст. митна сторожа не могла впоратися з покладеними на неї обов’язками. Щоб покращити її роботу, реалізовувались різні проекти, зокрема організація мережі донощиків для інформування комори про купців, які мають намір її оминуть¹³.

Особливістю практики митних зборів у Великому князівстві Литовському були митні округи, що “оперезували з усіх боків кордони держави”. Практикувалися два способи управління округами. Перший полягав у тому, що скарб призначав особливих справців, які отримуючи платню, стягували мито та збори й віддавали все до скарбу. Інший – здача митних округів в оренду одній або кільком особам на заздалегідь визначених умовах¹⁴. Оренда митних зборів була досить поширеною. Господар відправляв дозволений лист до воєводи, в якому зазначалося, кому, на який термін і на яких умовах передавалися в оренду митні збори. Зазвичай термін оренди становив три роки, а встановлена для кожного окремого випадку орендна плата мала вноситися щороку, рідше – щопівроку, у визначений день. Вона здійснювалася переважно у грошовій формі, хоча інколи документ встановлював, що певна частина сплачуватиметься визначеними виробами.

Оренда митних комор потребувала чималих капіталів, а їх мали лише великі підприємці або магнати. Зазвичай такі кошти мали євреї. Як митники-орендарі у джерелах фігурують одні й ті ж самі особи: Аврам і Міхель Єзофовичі та інші члени родини Ребенковичів, Лерин Гериш, Шамак Данилович, Нисан Шимшич та ін.

Л. Ю. Жеребцова звертає увагу на те, що система оренд або відкупів дозволяла господарю отримувати живі гроші для власних та державних потреб. З поступовим зменшенням великокнязівських прибутків, з наданням права стягувати мита тим чи іншим особам, звільненням шляхти від сплати мит на товари власного виробництва було пов’язано зменшення митних доходів. Тому до 60-х рр. XVI ст. переважала система відкупів митних, соляних і воскових комор та корчом¹⁵.

А. Блануца відзначає, що оренда митних зборів була вигідною як євреям, так і владі, бо остання завжди могла розраховувати на отримання позичок від перших. “Нерідко конкурентами євреїв-кредиторів у цій справі ставали підприємливі шляхтичі. Особливою активністю відзначалася родина Борзобогатих-Красєнських. Однак у більшості випадків шляхті так і не вдалося монополізувати такий вид економічної діяльності”¹⁶.

У 1559 р. шляхта Жемойтської землі подала прохання на сейм про усунення від оренди митних зборів євреїв та передачу їх місцевій шляхті. Однак лише 6 січня 1567 р. Жигимонт Август погодився на це за умови, що “*хрєстіяне такъ много або большъ, нижеъ жи-*

¹¹ Брєгер Г. М. Выпадук на менскай мытні ў 1549 годзе // Архіварыус. – Мінск, 2001. – Вып. 1. – С. 23–27.

¹² Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко ; редкол. : М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – № 82. – С. 110–112.

¹³ Берковський В. Деякі аспекти розвитку системи правового регулювання торгових відносин на Волині у XVI – першій половині XVII ст.: митне та гостинне право // Український історичний збірник. – К., 2003. – Вып. 5. – С. 83; Berkowski W. Struktura administracyjnej komór celnych i mytnych na Wołyniu od XVI do połowy XVII wieku // Nad społeczeństwem staropolskim. – Białystok, 2007. – Т. I. Kultura – instytucje – gospodarka w XVI – XVIII stuleciu ; pod red. Karola Łopateckiego i Wojciecha Walczaka. – S. 326.

¹⁴ Довнар-Запольський М. Государственное хазайство... – С. 540; Жеребцова Л. Ю. Орендні угоди та їх роль в управлінні митними округами на українських землях у кінці XV – другій половині XVI ст. // Економічна безпека держави в умовах інтеграції до світового співтовариства : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2005. – С. 33.

¹⁵ Жеребцова Л. Ю. Орендні угоди... – С. 33–34.

¹⁶ Блануца А. Особливості кредитних операцій на Волині у другій половині XVI ст. : Український історичний збірник. – К., 2003. – Вып. 5. – С. 73.

дове дадуть”¹⁷, що яскраво підтверджує, яке значення надавалося надходженням до господарського скарбу (кажучи сучасною мовою – до державного бюджету).

Оренда митних зборів була притаманна й іншим країнам. Так само, як у ВКЛ, два способи укомплектування митниць (таможень) – відкупний і вірний – були в Московській державі. Останній полягав у тому, що для виконання обов’язків на митниці залучали купців, посадських людей та уїзних селян, які, по суті, відбували повинність. Служба була безоплатною, “на віру”, посадові особи складали присягу. За відкупного способу зацікавлена особа вносила до державної казни суму, не меншу, ніж середній збір мита за минулий рік, після чого збирала мито на свою користь. Для кожного торгу центральна влада видавала уставну таможенну грамоту. У разі передачі митниці на відкуп, у грамоті визначалися умови, за невиконання яких відкуп міг бути достроково припинений¹⁸. Наприкінці XVI ст. молдовський господар отримував значну суму в 40 тис. таларів річної відкупної ціни за оренду головної митниці у Яссах¹⁹. У Франції відкупники брали в оренду (на відкуп) певне мито. Хоча така система склалася давно, справжнього розмаху вона набрала в другій половині XVII ст. Остаточної форми королівські відкупи набули після 1726 р.²⁰

Митні збори мали важливе значення для економіки Османської імперії. З 1487 р. до 1582 р. у Бурсі вони зросли вчетверо. Чималі прибутки держава мала від торгівлі в Кафі, Кілії та Акермані²¹.

З духовної грамоти Івана Калити близько 1339 р., як відзначав Л. В. Черепнін, видно, що однією зі статей князівських доходів були мита, які збирались у Москві. Аналізуючи духовну Івана III 1504 р., він дійшов висновку, що ймовірними нововведеннями саме цього князя були заборона торгувати в князівських дворах і приймати на постій прибулих купців та запровадження гостинних дворів, де повинні були зупинятися купці, включаючи іноземних. Одну з двох причин цього історик убачав у переслідуванні фіскальної мети: всі стягувані мита мали надходити до великокнязівської скарбниці, а не розпорюшуватися серед удільних князів²².

За реконструкцією Л. Гвоздик-Пріцак, сума доходів у бюджеті держави Б. Хмельницького становила 7495 тис. польських золотих, з яких від зовнішньої торгівлі надходило 520 тис. польських золотих²³, тобто митні збори становили 6,94 % усього бюджету.

Митна політика Російської імперії традиційно була фіскальною. У цьому плані реформа 1753 р. досягла своєї мети: якщо в 1751–1753 рр. митні збори становили в середньому 1,295 млн руб. за рік, то в 1754–1756 рр. – 2,285 млн руб., а в 1761 р. вони зросли до 5,7 млн руб. У 1811–1876 рр. у митних тарифах Російської імперії закріплюються дві основні функції: фіскальна та суворий захист внутрішнього ринку та виробника. З 1825 до 1843 рр., коли міністром фінансів був Є. Ф. Канкрін, митний прибуток збільшився з 15,5 до 29,5 млн руб. У 1857 р. був прийнятий Закон про митний тариф, що надавав перевагу фіскальній функції у сфері регулювання зовнішньоторговельної діяльності. Фіскальні інтереси бюджету також відстоював інший міністр фінансів Росії М. Х. Рейтерн. Якщо у 1857–1876 рр. зростання митних прибутків становило 97 %, то у 1876–1896 рр. – 294 % завдяки його пропозиціям. У 1876 р. встановлено так звані “золоті мита”, коли фактичне збільшення мита відносно валютного курсу становило 50 %. У наступні десятиліття фіскальні ставки митного тарифу продовжували зростати²⁴.

¹⁷ Русская Историческая Библиотека. – Т. XXX. – Стлб. 282, 430.

¹⁸ Соломеин А. Ю. История таможенного дела и таможенной политики России : краткий курс лекций. – СПб. : РИО СПб филиала РТА, 2006. – С. 45; Балковая В. Г. История российского таможенного законодательства : учеб. пособие. – Владивосток : РИО Владивостокского филиала Российской таможенной академии, 2009. – С. 29.

¹⁹ Гвоздик-Пріцак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького... – С. 73.

²⁰ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. – Т. 2. – С. 545, 547.

²¹ Іналджик Г. Османська імперія: Класична доба, 1300–1600. – К., 1998. – С. 139, 142–144.

²² Черепнін Л. В. Образование Русского централизованного государства в XIV–XV веках: Очерки социально-экономической истории Руси. – М. : Изд-во соц.-эконом. литературы, 1960. – С. 373, 375.

²³ Гвоздик-Пріцак Л. Економічна і політична візія Богдана Хмельницького... – С. 113–114.

²⁴ Морозов О. В. Митна система Російської імперії в українських губерніях XVIII – початок XX ст. : монографія. – Дніпропетровськ : АМСУ, 2011. – С. 63, 74, 79, 102, 129, 135; Суходеев Д. В., Котихина А. С. История таможенного дела и таможенной политики России : учебно-методическое пособие. – Н. Новгород : Нижегородский ун-т, 2010. – С. 43; Соломеин А. Ю. История таможенного дела и таможенной политики России. – С. 56, 79.

Основними видами діяльності митних установ Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. були:

- забезпечення надходжень митних податків до державного бюджету;
- боротьба з контрабандою та порушеннями Митного Статуту;
- обмеження і контроль за ввезенням небезпечних предметів;
- збирання даних щодо імпорту та експорту товарів.

Проте основною з них, як відзначає Г. В. Поташнікова, була фіскальна функція²⁵. У цей період на території Правобережної України митні установи стягували такі збори:

- а) мито;
- б) складський збір;
- в) канцелярський збір;
- г) збір за таврування товарів;
- д) збір за бандеролі;
- е) збір за командировання оглядачів на вимогу купців²⁶.

Новітня історія нашої держави підтверджує значення фіскальної функції митниці. У 2003 р., на підставі даних про перерахування до державного бюджету в попередні роки, Є. В. Додін стверджував, що значення фіскальної функції митних органів України в сучасних умовах не лише збереглося, а й збільшилося. Крім того: "... покладання на митну систему обов'язків із забезпечення наповнення державного бюджету слугувало одним з чинників створення цієї системи"²⁷.

Це підтверджує й Н. П. Злепко: "Аналіз структури та динаміки надходження до державного бюджету мита вказує на його відносно стабільне фіскальне значення. Питома вага фактичних надходжень мита в загальній сумі доходів державного бюджету України упродовж 1999–2004 рр. коливалась від 3,7 до 7,2 %. Так, у 1999 р. сума мита, яку було перераховано до бюджету, становила 863,2 млн грн, у 2000 р. – відповідно, 1336,6 млн грн, у 2001 р. – 1712,2 млн грн, у 2002 р. – 2116,8 млн грн, у 2003 р. – 3336,8 млн грн, у 2004 р. – 4687,4 млн грн"²⁸.

Висновки. Таким чином, можемо стверджувати, що митна діяльність – один з найдавніших видів діяльності державного апарату, практично його ровесник, оскільки функціонувати цей апарат може лише за умови постійного фінансового забезпечення. Регулятивна й статистична функції митниці утверджуються значно пізніше. Л. Н. Марков, С. В. Ківалов та Б. А. Кормич початки регулятивної функції в західноєвропейських державах зараховують до XVII ст.²⁹ А. Ю. Соломеїн наполягає, що митна служба Московської держави в XVI–XVII ст. виконувала лише фіскальні завдання³⁰. Щодо Росії Л. Н. Марков зауважив, що економічні, поліцейські та статистичні цілі митниці у своїй діяльності почала переслідувати лише з кінця XIX – початку XX ст.³¹ Проте ми не поділяємо такої думки, вважаючи, що як на Заході, так і на Сході Європи становлення регулятивної функції митних органів відбулося значно раніше, ніж прийнято вважати³². Але, поза будь-яким сумнівом, із самого

²⁵ Поташнікова Г. В. Фіскальна діяльність митних установ Правобережної України кін. XIX – поч. XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.center.km.ua/metod_kab/metod_mat/5/10.html.

²⁶ Поташнікова Г. В. Забезпечення надходжень митних зборів до державного бюджету з губерній Правобережної України в другій половині XIX – на початку XX ст. // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. праць ; за ред. О. О. Дячка. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 130.

²⁷ Додін Е. В. Функции и формы деятельности таможенных органов Украины // Митна справа. – 2003. – № 5. – С. 9–10.

²⁸ Злепко Н. П. Мито як фіскальний ресурс державного бюджету та інструмент фінансової політики : автореф. ... канд. ек. наук : спеціальність 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" [Електронний ресурс]. – Тернопіль, 2005. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/35591.html>.

²⁹ Марков Л. Н. Очерки по истории таможенной службы. – С. 17, 19, 20; Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митна політика України. – С. 23.

³⁰ Соломеїн А. Ю. История таможенного дела и таможенной политики России. – С. 36, 47.

³¹ Марков Л. Н. Таможенное право СССР. – Иркутск, 1973. – С. 6.

³² Див.: Дячок О. О. Становлення регулятивної функції митних органів // Вісник Академії митної служби України. Серія "Право". – 2011. – № 1 (6). – С. 15–24.

початку митниця створювалась як суто фіскальний орган (принагідно відзначимо, що тривалий час митну і податкову діяльність не було відокремлено).

Щодо першочерговості тієї чи іншої функції Б. А. Кормич відзначив таке: “Якщо для перших державних утворень головним завданням при втручанні в сферу зовнішньоекономічних відносин було виконання фіскальної функції митної політики – наповнення державного бюджету (Стародавній Єгипет, Греція, Рим), то приблизно з середини XVII ст. в першу чергу для Англії первинне значення зайняла саме регулятивна функція. З іншого боку, для так званих закритих суспільств (Японія XVII–XIX ст., колишній СРСР, існуючі режими на Кубі та в Північній Кореї) на перший план виходила охоронна функція митної політики”³³.

Разом з тим фіскальна функція завжди мала велике значення для наповнення державної скарбниці. Як відзначив Є. В. Додін, вона завжди була й на довгі роки залишиться найважливішою функцією митної системи будь-якої держави, незалежно від її орієнтації та режиму³⁴.

УДК 339.1 (470)

ОБ ИЗУЧЕНИИ И ПУБЛИКАЦИИ ТАМОЖЕННЫХ КНИГ ГОРОДОВ СЛОБОДСКОЙ УКРАИНЫ XVII в.

(К постановке задачи)

А. И. Раздорский

(Российская национальная библиотека, г. Санкт-Петербург, Россия)

У статті подано дані про кількісний, географічний та хронологічний склад митних книг Слобідської України XVII ст., обґрунтовано необхідність їх комплексного вивчення й публікації, накреслено етапи цієї роботи.

В статье представлены данные о количественном, географическом и хронологическом составе таможенных книг Слободской Украины XVII в., обоснована необходимость их комплексного изучения и публикации, намечены этапы этой работы.

In the article the data about quantitative, geographical and chronological structure of customs books of Slobodsky Ukraine of 17 century is presented, necessity of their complex studying and the publication is proved, stages of this work are planned.

Ключевые слова. Таможенные книги, торговля, Слободская Украина, археография, издание исторических источников.

Введение. Таможенные книги являются ценным источником по социально-экономической истории XVII в.¹ В них содержатся сведения о географии торговых связей городов, ассортименте, ценах и объёмах поставок товаров, привозившихся на региональные рынки, номенклатуре, правилах взимания и размерах таможенных пошлин, действовавших в том или ином населённом пункте, системе мерных и тарных единиц, бытовавших на территории. Имеющиеся в таможенных книгах данные о социальном и персональном составе участников торговых операций делают их важным источником информации для биографических, генеалогических и просопографических разысканий. В рассматриваемых источниках указаны начальствующие должностные лица местных таможенных органов (таможенные головы и ларёчные целовальники), зафиксированы расходы на обеспечение деятельности таможен. Важно подчеркнуть, что таможенные книги включают материалы по истории торговли, купечества и таможенного дела не только того города, в таможене которого

© А. И. Раздорский, 2011

³³ Кормич Б. А. Митна політика та митна справа, поняття і співвідношення // Митна справа. – 2000. – № 6. – С. 26.

³⁴ Додін Е. В. Функції і форми діяльності таможених органів України. – С. 9.

¹ О таможенных книгах как историческом источнике см., например: *Базилевич К. В.* Таможенные книги как источник экономической истории России // Проблемы источниковедения. – М.; Л., 1933. – Сб. 1. – С. 110–129; *его же.* К вопросу об изучении таможенных книг XVII в. : (Проблема внутренней критики источника) // Проблемы источниковедения. – М.; Л., 1936. – Сб. 2. – С. 71–90; *Мерзон А. Ц.* Таможенные книги XVII века : учеб. пособие по источниковедению истории СССР. – М., 1957.